

МЕГЕЗИН ТУТТУРГАН (Шоодуг аяны-биле)

Чагыдыга асылар бүдүүдө солуу ажалдакчылар районрак үнү сургакчылар таңчылыг уус бис. Редколлегияны куваадазын өзүгөр бо уаада база-ла районрак үгүлдөнөс. Чүү-даа чүвези өртөк-үзөи угатканын билер бис. Ол барык хүнүнү чыгы өскерин турар. Оң даяр херетчери бис. Ийги чартык чыдаа «Шын» солууну чагы-дар өртөк 700 рубль чед бер-де. Өртөк-үзөи чүл бүрдө өзү, акшың үзөи куудал турда, ол мында болур ужу-рдуга. 1 тонна сазыннын өртө 90 мул рубль. Бичангыш солун чагыдар өртөктүн угаткан бир чыдагаанын мда.

Солун чагыдыгазын та-дазын сургакчылар чораш, барын районракын бирээни-ге чордум. Ол чораш, район чагырамын даргазын оралакчынын өрөөниге кире дүшкөс, чагыдыга ду-гаанда чуга кылдым. Чу-гаалажым ора арасты ча-гырга даргазын оралакчы-мы менээ мында чүвези чу-гаалааны сактып келгем, бо каш олурунү бижип орамн ол.

Район чагырамын уу-турчуларымн бирээниг ажалдар өрөөниге база бир харымсалгалыг ажалдакчы кырып келген чүе-дир. Кад-бир ажал-агымын айты-рымын кырып келген ирги бе деп, даргазы болаын орап, Демгаш даргазы-биле меп-лекеш, лоран-на стол кы-рып келген каан «Шын» солууну барган.

— Район дугайында солу-да солуу чүе бар болган-дыр, аа? Ону менээ таныштырар

болааны ол чүвези ирги бе дээш даргазын бажыга ыч-чан чүү кырбеди дээр. «Шын» солууну чагыдып-ла алган кижэ болгай мен. Чоп бистин район дугайында ынады-мын-дыг чүе иномувадым деп, дарга иштинде болгангаан. Ажал-агы дугайында кырып келген кижэ болза, дегий-ле ооуну чугаалай. Эдлеттин аа деп дарга бажы мжып, бүдүү көрүп олурага, ажал-дакчы «Шынны» сөөлү келген чаа дугайын көктө-ден адырып ал чыккан.

Ам-на даргазын бажыга мындаг болал кире хопул келген. «Шын» солууну чагы-дып албаан хире дарга-дыр. Харымсалгалыг ажалдакчы кижэ эртин солун, оскту-гу чагыдып албас кижэ болган-дыр, аа? Ан турар шалыгы-даа шырак кижэ-ле болгай деп болан келген, ажалдак-чындаан дорт айтырар: — «Шын» солууну чагыдып албаан уус боор силер бе, дарга?

— Бүдүү чыдаа чагыдып алган мен.

— Чагыдым бар хиреле ол солууну чүе албан-биле көктөден адырып ал чыдарын ол мында?

— Бажыга баргам, ном-чай-ла!

Теп-лаа, республика-даа, район-даа солууну бүдүү чыдаа чагыдып турар эвес. Чартык чыдап чагыдып ап турар-ла болгай. Солун чагы-дып албаан, мен мепелен орап кижэ-дир деп, дарга ам-на билеп каан. Бичангыш район чагырамын харым-салгалыг ажалдакчы меге-зин мычар туттурган чүе-

500 АШКАН

Барын-Хемчик районун харылаа бедиринин ажал-дакчылары, оон көзө суур-ларда салбырамын эрге-декчилери болган почтачыла-ры ийги чартык чыдаа өг-бүлө бүрүү солунун болуун дээш чагыдыганы иденей-ди орудуу турар.

Районун харылаа бедир-инин начальниги Руслана Салкакова Күжүгет-биле те-лефон-биле харылаашкаш, ра-йонда «Шын» солууну чагы-дыгасын камчар чоруп тура-рын айтырган бис. Ол биске мындаг харыны берген: — Ийги чартык чыдаа ча-гыдыга талазын-биле черле

СЕРГЕЙ БЭЭР МЕН

Шыдагымын могоанымда «Шынны» номчаан сергей бээр мен. Уууктелин келбей баарга, Унум чыккан мычар апар. Чедер-чедес, эки-бакты Сеткилдени чыраар сен. Шынап, меп чагыдым «Шын» деп ынак солууну Алызында алым «Шын»



Артист Н. Кууларын чагыдыкы кезеэи В. Көк-оол аттыг хөгжүм-шия театрына июнь 5-те 6 шакта болур.

ХОМУС ҮННҮГ ҮРААЖЫ

Хөлбөн шыктыг, кара сүг-лүгн база Хөндөргөйдөс же-лүг, арты-иштин көк-көк арга-рыг, даглар каялаан Улуг-Хөндөргөйдөн озадыан оймак херетке акыр өгө чаа тө-рүттүгөн бичи урууну өр-төмөйө баштайгы кышкы-ны 1988 чылдын май 24-те чагыдыпмын үнөс. Чаш уруу-нун аазы Оналдын өөрүн-күзү кызыгар чок болган. Уаваанда улуг ир-даа алу-рунун, ужа-төш-даа салды-ган, арага-дары-даа кутту-ган, дөрүл-төрдөр төртү-түнгөн урууну доон байлал-дегендээни ол. Абган-Шы-рап Куулар суму даргалан, колхоз удуруп чораш бол-гаш, урууну адин чаа ша-гып ителсезин өзүгөрү На-дежда деп азын тараага, И-дегел деп азын. Сөөлүгө Аб-ган-Шырап кырган ачазы-нын өөлгө ескен Наия ыр-шоорга алдаржаан Хөндө-ргөйдө кара сууна эитип, айтал, чурумдагы аялме-нинге хой каларып өскөн, ки-дес шайдуу, кияя өзөр дээ-ри ышкан, школага өгөс бй-

баз республиканын сургагыт ыраажыларынн бирөөсү. Ол угбай-биле мен Чөөн-Хемчик районуну уран чүүл көрүл-дөсүнө киришкен, түннел кон-цертке «Колхозтун каларчы-лары» деп баштап ырын куусеткен, республика кө-рүлдөсүнө кире олураш, Ки-зылта болган түннел кон-цертке балдырмаш, шаңнал-мактал алган чүеэ база бар. Менее чүү боор, улуг ыра-ажы эвес мен. Тыванын улус-туу ырларын кууседир тала-зын-биле алдаржый берген. И-дегел эш болу бөөлөмдө-дө жуура бар болган боор. Бичи ыраажы Наия-Идегел Чала-на школанын ала-езинин ажал, амдылар айы-биле Кызылта келген-биле Кызыл-тын 2 дугар школанын үс-түкү класстарга өөренип кир-ген. Бичан аяаа композитор берген соонда, Наиянын уран чүүлге ынакшылы, хан-дыкшылы улам кыпты-гып, улустун ырларын кууседир мөстөжүмн база бедээ. Тавоо бажы уран талантыг уруулар, оолдор-нун чыгы алган, концерттер көргүзүп чоруп турган. «Бай-ла Хемчик» деп ырын куу-седирин бажымы Наияга сү-мөдөин болган ол ыраа. На-ияны республиканын бугине чедир ушумтай келгени та-варыла эвес. Ол ири На-ияны эзулт ыраажы кылдыр үнелээринге же бажымы бер-

ЭШТИГДЕ ХӨГЛҮГ...

(Теве-Хая школызы 30 харлаан)

Апрель 17-ини хүнү тат-салгын чок, аяс болганмын, марафон-эстафетага чыгман алачыларын, школанн доозукчуларын арн-шырайында өөрүнкүңү дем-дектери илген кешти турган. Чөөн-Хемчик районун Теве-Хая 10 чыл школызы 30 харлаан.

1963 чылдан 1992 чылга чедир доозукчуларын, ол үе-де ажалдан турган бажылар-нын, директорларын, өөрдөле эргелекчилери школанн баштаар чери бо төөгүдү ба-нырлаче чаала. Теве-Хая школызы 1963-1977 чылдарга 8 чыл школызы, 1977-1984 чылга чедир долу эвес орту-мак школа, 1985 чылдан эгел-леп 10 чыл школызы кылдыр эде тургустунган. Бо школага ууус өөрдөлгөзүнүн кооуну-нөрү Ховалыг Дарга, Н. Мам-жуев, Н. А. Саая, Х. Дамбай, Дадар-оол Монгуш, Элээр-оол Хомушка болгаш өскө-дөө ажалдан чораш.

Школа бо хүнирге чедир та чедө доозукчуларын ам-дырларын ооруиче үдээн. Оларын аразында кимнарн чок дээр: Ауг-Хем районун иштики херектер калдыныч ажалдакчымын, Конституция суудуну келжүгүнө кандан-дат Оскал-оол Лампа-Сюрно-ович Салчак, Тыва Республи-канын Дээди Советинин кол специалист Комбу Динжемаа, Кызыл районун Суклак суур чагырычымын Сергей Олар, бажылар, эмчилер, малчы-нар, садмыкчылар, чолачылар оон-даа өскө.

«Деминге күштүг, тепкиши-тиге бижыг» дээни ышкан эртенгинин 10 шакта байр-мыг чыксаалга школанн 459 доозукчулары чыдаар айы-биле чыксаалдыкпын. Байр-даады ажалдар мурунда шко-ланнн түгү «Улус өөрдөлгө-зүнүн теринин», бо школага ажалдан чораш Мовбак-Кара Коозеена Монгуш баш-таан хоочун бажылар Ду-түт Донгак, Куулар Сат бол-ган бараным, горнистер үн-дүрүн өзгө, динимтиг ашм чыксаалыктын үгүктөлбөй турган. Кларестарын ычанын даргалары репорттары 1981 чылдан бээр ажалдан келген школанн директору Лина Бегинкеева Сатка дуужаган, хоочун директор болууну ра-портуну школанн анык ди-ректору Расада Саз-ооловна Ооржакка берип, эстафетанын дамчытка. Чыксаалга шаялаа ажалдан чораш хоочун бажы-кы Зинаида Бойдаеваина Дор-жу сөс ач, үе чугаалаан.

Байрмыг чыксаал төнүп турда, доозукчуларын клас-тарынче чааап, 1993 чылдан бээр школанн ажалдык болуу ажалдан келген Нина Уваа-евна Донгак конган халкын. Школанн конган агал-бөрөн «Котам» деп мрынч доозукчулар бир үн-биле ба-дырмага, суурнун хаяларын-га дагылаанын, алачыларын сеткип-хөөнү улам көдүр-ген:

Оң соонда сактышыкын дичээлерин школанн амгы бажылары Чечек Бызьеена Куулар, Часкал Дамзеевна Шолова, Оңей-оол Докуеена Куулар, О. Ш. Чимит, Люа-мила Монгуш, Любовь Дон-гак болгаш өскө-дөө эр-тертөнгөр. Доозукчулар сак болан, чүрүк чүрүк, тывык-тажип, коламкытп ыраш-кандар-даа.

ЧАА ХООЙЛУ

МОСКВА. (РОСИТА-СЧТА). «Ченек дугайында» чаа Хоойлуу Россия Федерациянын Дээди Совети дууэп алган. Ук Хоойлуу 1993 чылдын сентябрь 1-ден сонгар күш-түгү болуп кирер.

Боо-чепекти болгаш ок-чепекти сайгарарынн туруму Хоойлууну эгезинде айткан. Боо-чепек чед түрү ыча дээрин база боо-чепектиг кезектерин, оларын ажалдар сорулгаларын, туруму Хоойлууда тодаргай тайыбырлаан.

Боо-чепектиг бүтү хевирлерин документине дегертегей-биле айткан. Хамаатылар боо-чепекти ажалларынга, иштинде ээлээрине хамааржыр. Оларын ажалдарын Россия Федерациянын Кадик камгалла министрову депшээр-рээ. А оттуг болгаш соок чепектер, оон иштинде ырадыр октаар чүддер спорттук боо-чепектеге хамааржыр. Албан-нун болгаш хамааты боо-чепекти сайгарып, калбаа-биле садмыларын ол Хоойлу кызыгарлап турар.

ХООРАЙДАН КЕЛГЕН МАЛЧЫННАР

Частин айм — марттын ор-тан үеи.

Кызылга болуп республика чегелгил үлүг хуралга олу-рун чалалга алгаш, Менгити өлчө чоруп берген. Серекмаа биле Галина кежээ хоон ка-жжаал кааш, ырлажын тур-ганнар. Ол хүн малчынар-нын сагыш-сеткили чайгаар кыптыгып, хөглүү кончуп бол-ган. Фалдаронна солзин чо-раан Гая Куулар Сары-оолдун сөзүгө «База бир чээ» деп романын ырайын көк-ситен шалыбын кел-жен ышкан сагымын турган. Шынап-ла, олар мы-ды үеи четиелгел манап туралар.

Малчынарнын холлары дө-гөрө төрүп каакан, каяжжаа-лан хаа кирер алгарганнар. Оор-суук дугайында сагыш-ка-лаа кирбестен, холдар арган, Битарн бөзүн өг чамыла ба-галла алганнар. Эртенбиле чачыл болган айы-биле ка-жаанын ажиткаш, холдарын санаарга, бирөө чептөс болган. Аралай көргөс, энир чылын дөкөзбөр айла-да төрөшү, огуу өлүп калган улуг, ак хой чок. Истеп көргөс, ийи чадаа кижэ өдөк, азаа-биле орукче кыр чөккөш, суурже баткан бол-ган.

Хойну Орман-оолга калар-каш, Серекмаа биле Гая нелээн истеп-ле батканнар. Суур үстүгө келгеш, хойну чыдап дууларыннын чара теп чорашан яз чыккан, хевире өлгүрүш, чүкүлкен хире.

Контрорага келгеш, дарга-ларга база үчүстө төлөөнүн-ге билдиринишн бижип, та-ымбырлап бергешер. Учас-тын төлөөн истелгөжө белет-кеш берген.

Беш кондуу чыдин-чыдап, Менгити бо кеште.

Чооваа чүе ыгытываа бо-дур өөшү-малдыгыл чызып, чүтүгөкчир кончуп болган.

Серекмаа шала илал эвес, кералын алгарган ашак кижэ кончуттарын ирги бе дээниг чыдаганын:

— Хайлыг чүе, ачаам, бир хоовус оорга алзып алымыс.

— Па, чөдүр хойну база оорлай бээр-дир аа?

— Арган-дорган деп чүе билбес болган шат-дыр бо.

— Билдиртин кагалар бе?

— Ийе, үчүстөк төлөөн истеп турар.

— Багай, каалай улус ба-зынган «коккарактар» боор, алган баган чүеин чоор сен ону, азым, мунгаараа, ак-ча экылдан, төлө берилер эес, дээш, тоо-лаа хире эес, харын каармындаан Життинген кештиг биледин

ХӨМӨС ҮННҮГ ҮРААЖЫ

Хөлбөн шыктыг, кара сүг-лүгн база Хөндөргөйдөс же-лүг, арты-иштин көк-көк арга-рыг, даглар каялаан Улуг-Хөндөргөйдөн озадыан оймак херетке акыр өгө чаа тө-рүттүгөн бичи урууну өр-төмөйө баштайгы кышкы-ны 1988 чылдын май 24-те чагыдыпмын үнөс. Чаш уруу-нун аазы Оналдын өөрүн-күзү кызыгар чок болган. Уаваанда улуг ир-даа алу-рунун, ужа-төш-даа салды-ган, арага-дары-даа кутту-ган, дөрүл-төрдөр төртү-түнгөн урууну доон байлал-дегендээни ол. Абган-Шы-рап Куулар суму даргалан, колхоз удуруп чораш бол-гаш, урууну адин чаа ша-гып ителсезин өзүгөрү На-дежда деп азын тараага, И-дегел деп азын. Сөөлүгө Аб-ган-Шырап кырган ачазы-нын өөлгө ескен Наия ыр-шоорга алдаржаан Хөндө-ргөйдө кара сууна эитип, айтал, чурумдагы аялме-нинге хой каларып өскөн, ки-дес шайдуу, кияя өзөр дээ-ри ышкан, школага өгөс бй-

баз республиканын сургагыт ыраажыларынн бирөөсү. Ол угбай-биле мен Чөөн-Хемчик районуну уран чүүл көрүл-дөсүнө киришкен, түннел кон-цертке «Колхозтун каларчы-лары» деп баштап ырын куусеткен, республика кө-рүлдөсүнө кире олураш, Ки-зылта болган түннел кон-цертке балдырмаш, шаңнал-мактал алган чүеэ база бар. Менее чүү боор, улуг ыра-ажы эвес мен. Тыванын улус-туу ырларын кууседир тала-зын-биле алдаржый берген. И-дегел эш болу бөөлөмдө-дө жуура бар болган боор. Бичи ыраажы Наия-Идегел Чала-на школанын ала-езинин ажал, амдылар айы-биле Кызылта келген-биле Кызыл-тын 2 дугар школанын үс-түкү класстарга өөренип кир-ген. Бичан аяаа композитор берген соонда, Наиянын уран чүүлге ынакшылы, хан-дыкшылы улам кыпты-гып, улустун ырларын кууседир мөстөжүмн база бедээ. Тавоо бажы уран талантыг уруулар, оолдор-нун чыгы алган, концерттер көргүзүп чоруп турган. «Бай-ла Хемчик» деп ырын куу-седирин бажымы Наияга сү-мөдөин болган ол ыраа. На-ияны республиканын бугине чедир ушумтай келгени та-варыла эвес. Ол ири На-ияны эзулт ыраажы кылдыр үнелээринге же бажымы бер-

